

Михайло Серебро, к. ю. н.

Національний університет «Одеська юридична академія», Україна

ПРОБЛЕМИ ЕКСТРАПОЛЯЦІЇ ЗАГАЛЬНОФІЛОСОФСЬКИХ КАТЕГОРІЙ «СУТНІСТЬ» ТА «ЗМІСТ» У ТЕОРІЮ ДЕРЖАВИ

Mykhailo Serebro, Phd in Law

National University «Odesa Law Academy», Ukraine

PROBLEMS OF EXTRAPOLATION OF GENERAL PHILOSOPHICAL CATEGORIES «ESSENCE» AND «CONTENT» TO THE THEORY OF STATE

The article is devoted to the problem of distorted transition of general philosophical categories to the theory of state. The problem of distorted understanding of such categories as «essence» and «content» of the state is analyzed. It was offered to consider the category of the essence of a state as its static characteristic, which manifests itself in the institutionalization of the established normative order, defines the state as a phenomenon and is characteristic of all periods of its existence. The category of state content should be considered as a dynamic parameter, which is intended to describe the changing characteristics of states of different epochs: the power of affiliation, the provision of interests of various levels of generalization, the functional load of the state, etc.

Keywords: essence of a state, content of a state, state statics, state dynamics, institutionalization of normative order.

Наукове пізнання є складним специфічним процесом, який, з одного боку, тяжіє до фрагментації, а з іншого – до уніфікації. В першому випадку йдеться про становлення окремих сфер знань (наук) із концентрацією та заглибленням у певну частину пізнаваного явища. Кожна наука прагне до окреслення, так би мовити, своєї території (предметної області) та до формування власного методологічного інструментарію, складовою якого є понятійний апарат. У другому випадку йде мова про тяжіння до єдності та системності людських знань шляхом об'єднання окремих наук у групи різних рівнів аж до формування цілісної наукомірної картини світу. При цьому важливе місце у такому процесі займає філософія, яка формує метамову будь-якого окремого наукового пізнання, саме тому необхідним є належне використання її категоріального апарату. Особливо актуальною така проблема є для загальнотеоретичної юриспруденції, яка сама по собі в рамках юридичної науки покликана виконувати методологічну функцію. Та часто саме в рамках теорії держави, що входить до складу загальнотеоретичної юриспруденції, такі філософські категорії як сутність та зміст набувають невиправдано специфічних характеристик.

Так, наприклад, Л. А. Давидова та А. О. Шанин бачать основні проблеми позначеного напрямку в їх вибіркового використанні. Так, у більшості сучасних підручників детально розглядаються сутність та форма держави, але зовсім не згадується поняття «зміст держави». Іноді з усіх названих категорій використовується тільки «форма держави». Нерідко поняття сутності, змісту та форми піддаються у державно-правових дослідженнях досить вільній інтерпретації. Так, до термінологічного апарату вводяться такі не відомі філософії явища як формальна та змістова сторона сутності. Державний режим, який є функціональною, динамічною характеристикою держави, розглядають як елемент форми, хоча з точки зору філософії його варто було б зарахувати до змісту держави.¹

¹ Давыдова, Л.А., Шанин, А.А. (2008). Категории «сущность», «содержание» и «форма» государства как научная основа построения учебного курса общей теории государства. *Право и образование*, 7, 57.

Наразі проблематика змісту та сутності держави відійшла на задній план. Більшість науковців вважають, що це питання повністю було описане у рамках марксистської теорії держави і повернення до нього є не більше, ніж банальна спекуляція. Але та ж більшість, як правило, визнає і зміни, що відбуваються у сучасній державі, концентруючи дослідження, у першу чергу, на її функціях й механізмі. Порушені вище питання співвідносності будь-якого наукового знання з філософським цілком виправдано наводять на проблематику виявлення глибинних причин подібних перетворень, які можуть бути пояснені внутрішніми характеристиками такого явища як держава і лише потім, як наслідок, зовнішніми його проявами. Поштовхом до формулювання ідей, висвітлених в даному дослідженні, стали роботи Л. А. Давидової, І. О. Ільїна, Д. А. Керимова, А. В. Малько, Л. С. Мамута, М. М. Марченка, М. І. Матузова, Ю. М. Оборотова, В. С. Петрова, П. М. Рабіновича, А. О. Шаніна, Л. М. Шипілова та ін.

Метою статі є акцент на потребі використання категорій «сутність» та «зміст» по відношенню до держави із збереженням їх вихідного загальнофілософського наповнення, а також пошук сутнісного та змістовного наповнення держави як явища.

Одними з базових категорій, які покликані відображати у найпростішому їх розумінні зовнішні та внутрішні характеристики у пізнанні, є парні категорії: «явище» та «сутність», «форма» і «зміст». Важливість для наукового пізнання цих конструктів чи не найяскравіше виражена у такому твердженні: «якби форма прояву і сутність речей безпосередньо збігалися, то всіляка наука була б взагалі зайвою»¹.

Найяскравіше серед сучасних вітчизняних дослідників позицію щодо необхідності пізнання сутності право-державних явищ відстоює П.М. Рабінович, який вказує на те, що осягнення сутності тих феноменів, які становлять предмет відповідної науки, є її найголовнішою, домінантною функцією. При цьому науковець зазначає, що теорія чи концепція, яка саме цієї функції не виконує, навряд чи може заслуговувати на статус наукової².

Традиційно сутність держави розглядають через категорію «інтерес», який держава покликана захищати та реалізовувати: класовий та / або загальносоціальний. У цьому дискурсі робиться ремарка щодо формальної та змістовної сторони сутності держави. Так, М.І. Матузов та О.В. Малько особливо підкреслюють, що головне у сутності держави – її змістовна сторона, те, чий інтереси насамперед ця організація політичної влади реалізовує, які пріоритети встановлює у своїй діяльності³.

Із таким висновком, беззаперечно, варто погодитись. Але часто у подібних твердженнях дещо розмито використовуються згадані нами вище категорії сутності та змісту, які не є тотожними. Для кращого розуміння поставленої проблеми варто звернути увагу на самі витoki «специфічного» розуміння сутності в теорії держави, де особливе місце займає класовий елемент.

Класова сутність держави розглядається як продукт саме марксистсько-ленінського учення. В.І. Ленін визначав класи як великі групи людей, що розрізняються за їх місцем в історично визначеній системі суспільного виробництва, за їх ставленням (здебільшого закріпленим і оформленим у законах) до засобів виробництва, за їхньою роллю в громадській організації праці, а отже, за способами отримання і розмірами тієї частки суспільного багатства, якою вони володіють; при цьому визначальною рисою таких групи людей є те, що одна може собі привласнювати результати праці іншої завдяки розбіжності їхнього місця у певному укладі суспільного господарства, а також наявність постійного антагонізму між ними⁴.

Загалом марксизм пройшов довгий шлях свого розвитку від тотальної універсалізації своїх ідей, які на його основі мали пояснити усю без винятків політико-правову дійсність, до повного нехтування, у тому числі, як вбачається, абсолютно раціональними і практичними його положеннями. Але нічого дивного у цьому немає, заміна однієї наукової моделі на іншу – це закономірний процес, який досить яскраво відображений у рамках філософії та історії науки, наприклад, роботами І. Лакадоса, Т. Куна та ін.

¹ Маркс, К. (1970). Избранные произведения: Т. 2. Москва: Политиздат, 321.

² Рабінович, П.М. (2011). Виявлення соціальної сутності правових і державних явищ – головне завдання юридичної науки. *Юридична наука*, 7, 7.

³ Матузов, Н.И., Малько, А.В. (2004). *Теория государства и права*. Москва: Юрист, 44.

⁴ Ленин, В.И. (1970). Полное собрание сочинений: Т. 39. Москва: Изд-во полит. лит., 15.

Повертаючись до порушеного вище питання про класову природу держави, далі вбачається необхідною констатація, по-перше, обмеженості саме цих положень щодо пояснення сучасної держави, по-друге, проблемного описання цих характеристик саме через категорію «сутність».

Виявляється, що зараз майже неможливо виокремити чіткі класи саме у їх традиційному розумінні. У сучасних державах джерелом матеріального благополуччя або неблагополуччя є вже не стільки матеріальна, скільки інтелектуальна власність, виробництво починає витіснятися усе більшою мірою невиробничою сферою (надання послуг) і якраз остання повністю опосередковує першу. Ставлення до засобів виробництва як ключової ознаки диференціації класів нині абсолютно не пояснює практики державно-правового життя загалом та сучасної держави зокрема. Постіндустріалізація абсолютно по-іншому розставила акценти: володіння кваліфікацією та інформацією приносить більші статус і владу, ніж володіння предметними засобами виробництва, та й самих володарів таких засобів наразі все важче виокремити.

До класу, що сформувався, на думку цілого ряду західних дослідників (Р. Бендикс, Дж. Бернхем, Г. Гейгера, Д. Локвуда, Ч. Мілса), у нових соціально-економічних умовах розвитку суспільства ХХ ст., що викликали зміни у структурі зайнятості, зазвичай зараховують високооплачуваних представників професій неручної праці та малого бізнесу. Останні, у контексті міркувань К. Маркса, у кінцевому рахунку, можуть бути або власниками капіталу, або власниками однієї тільки робочої сили (як би високо вона не оплачувалася). Виходячи із цього, вищезгадані представники суспільства можуть утворювати (і становлять) різні соціальні групи, що розрізняються за величиною доходів, статусом, доступом до владних повноважень, але не можуть перебувати над антагонізмом між капіталістами і найманими робітниками і, відповідно, не можуть сприяти подоланню класових протиріч між останніми¹.

Крім цього, вбачається, що розтиражована ідея так званого середнього класу зараз жодним чином не стосується класів, як мінімум у тому розумінні, в якому їм надавалося вище аутентичне тлумачення як таких. Трактують цьому явищу (середньому класу) чимало, але превалююча більшість із них позначає цим поняттям певний рівень споживчих здатностей та матеріального достатку і, скоріше, являє собою більший інтерес для економічної, а не юридичної теорії.

Якщо ж відходити від розуміння класів у марксизмі та інтерпретувати їх із суто категоріальних позицій, то йтиметься про певну групу явищ, об'єднаних на основі спільності певних ознак та властивостей. Звичайно, у суспільстві завжди буде мати місце диференціація інтересів у різних індивідів та їх різноманітних груп. Регулювання цих інтересів і є сферою юридичного, держава при цьому як політико-правова організація усього суспільства також буде завжди брати участь у цьому процесі. Але сучасні форми їх прояву якісно відрізняються відсутністю антагонізму, який був однією з основ відокремлення класів у марксизмі. Конфліктність нині переноситься більше у сферу приватноправових відносин, що зумовлено індивідуалізацією правового життя.

Варто зазначити, що класове пояснення сутності держави до певного моменту, дійсно, досить логічно та практично пояснювало державно-правову дійсність, але, що головне тут, – минулого, а не сучасності. Евристичність такого підходу було зумовлено, дійсно, великою роллю саме економічних параметрів, співставленням та явно нерівномірним співвідношенням класових і загальносоціальних інтересів.

Однак наукове товариство тепер погоджується з тим, що класовий підхід до сутності держави нині все одно має місце, але у більшості випадків мова йде про необхідність дуалістичного розуміння сутності держави, в якій мають бути враховані як класові, так і загальносоціальні моменти. Але така констатація повністю обмежується рамками теорії держави і не робляться ніякі спроби її співвідношення із загальнофілософськими, базовими установками. У кращому разі порушується питання розкриття або розгортання сутності держави від класових її основ до загальносоціальних.

Подібні твердження щодо констатації зміни сутності держави саме і відштовхуються від емпіричних показників її зовнішнього перетворення, що дає можливість робити такі висновки. Але у такому разі необхідно констатувати динамічність категорії сутності як внутрішньої характеристики явища, де даний процес представлений шляхом «розгортання» сутності, що, як правило, пов'язують із процесом пізнання, який заглиблюється у свій об'єкт. Спробуємо зрозуміти,

¹ Денисенко, И.Д. (2006). Неомарксизм и теория социального конфликта. *Гуманитарный часопис*, 3, 42.

як саме описують цей процес науковці, які дотримуються таких позицій, і в подальшому далі надати оцінку та власне бачення цієї проблеми.

Аргументом у таких випадках, як правило, є кантівський поділ на «річ у собі» (ноумен), яка вона є сама по собі, так би мовити, відповідає своїй сутності, та «річ для нас» (феномен), якою вона постає перед нами, при цьому не завжди може відповідати реальній сутності. Сутність держави розвивається у міру того, як розгортається опосередкована нею суперечність і виявляє себе зовнішньо як висхідний рух від державності до держави, при цьому, розвиваючись, держава проходить стадію становлення, а потім послідовно стає явищем «у собі», «для себе», «для інших»¹.

Жодним чином не принижуючи високоевристичності подібного бачення якісної еволюції держави від досучасних до сучасних форм її прояву, варто зробити деякі методологічні уточнення. Виявляється, що у хрестоматійній трактовці сутності є ряд спірних моментів, які, ймовірно, обумовлені декілька поверховим, неточним осмисленням цієї філософської категорії, нерозумінням того, що «немає і не може бути галузевої специфіки, що відмінє або змінює загальнофілософські закони»².

Справа в тому, що сутність покликана характеризувати саме стійке, інваріантне, на відміну від мінливого та варіативного. Сутність – це внутрішня характеристика предмета, що має вираження у стійкій єдності усіх багатоманітних та суперечливих форм його буття, явище – те чи інше виявлення предмета, зовнішніх форм його існування. У мисленні ці дві категорії виражають перехід від багатоманітності мінливих форм предмета до його єдності³.

Саме сутність і повинна бути основою для описання будь-якого явища у поняттях. Головна ідея тут полягає у тому, що сутність може змінитися, але тоді і явище перестає бути тотожним самому собі, і від того з'являється якісно інше, яке вже не може бути охоплено попереднім поняттям. У цьому аспекті досить влучно підібране тлумачення сутності у широко використовуваному підручнику для студентів, що вивчають загальнотеоретичну юриспруденцію: «сутність як філософська категорія, що характеризує те головне в явищі, що визначає його природу, що робить явище самим собою: при зміні сутності об'єкт перестає бути тим, чим він є і стає іншим явищем»⁴. Але у подальшому автори не відходять від класичного, суто юридизованого змішання сутності держави з її змістом, говорячи не про класовий і загальносоціальний зміст держави, а про класовий і загальносоціальний зміст сутності.

Сутність і зміст виражають різну площину розгляду всезагальних властивостей та сторін явища, вони стосуються сфери внутрішнього, явище та форма – сфери зовнішнього, але сутність – це більш загальна та разом із тим більш глибока характеристика. Зміст є більш конкретним, і в силу того він є багатшим за сутність, він є менш абстрактним і відображає об'єктивний бік даного предмета у певній історичній обстановці. Сутність – це стійке, те, що залишається і являє собою загальне в речі, зміст же плинний, нестійкий, постійно мінливий, такий, що весь час обновлюється. Зміст – це завжди індивідуальне, містить у собі як загальне, так і одиничне; сутність є необхідною в речі, зміст – єдність необхідного та випадкового⁵.

Виникає закономірне запитання: як так могло статися, що таке двоєке використання філософської категорії некритично було перенесено в юридичну сферу? Відповідь тут досить проста: панування довгий час марксизму та його певною мірою чітку і логічно упорядковану картину світу потім було зруйновано, збереженню ж підлягали дуже часто лише вирвані із контексту положення, у цьому разі і про сутність держави.

Із цього приводу Л.С. Мамут зазначає, що Марксове вчення про державу, безумовно, є внутрішньо логічним і впорядкованим та таким, що володіє здатністю комплексного знання, але абсолютно інше питання, як дійсний зміст, структура, зовнішні форми та інші ознаки цього вчення використовуються⁶.

¹ Ильин, И.А. (2003). *Теория государства и права*. Москва: Зерцало, 237.

² Давыдова, Л.А., Шанин, А.А. (2008). Категории «сущность», «содержание» и «форма» государства как научная основа построения учебного курса общей теории государства. *Право и образование*, 7, 256.

³ Степин, В.С., Гусейнов, А.А. (2000). Новая философская энциклопедия. Т. 3. Москва: Мысль, 682.

⁴ Оборотов, Ю.Н., Крестовская, Н.Н., Крыжановский, А.Ф., Матвеева, Л.Г. (2013). *Теория государства и права. Государственный экзамен*. Харьков: Одиссей, 34.

⁵ Петров, В.С. (1971). *Сущность, содержание и форма государства*. Ленинград: Наука, 64.

⁶ Мамут, Л.С. (1991). Учение Маркса о государстве требует переосмысления. *Общественные науки и современность*, 5, 100.

Розвиваючи думку, відмітимо аналогічне наукове бачення поділу сутності та змісту уже саме держави як явища, їх впорядковане та чітке розмежування, хоч і в рамках марксового вчення (задача тут показати саму логіку розвитку цих двох категорій): «якщо сутність держави глибше, повніше виражає природу і характер держави, то її зміст є багатшим, багатоманітнішим та рухливішим, він більш широко і гнучко відображає мінливу розстановку класових сил на певних етапах розвитку суспільства»¹.

Такий підхід обумовлено тим, що радянська юридична наука оперувала поняттями «сутність» та «зміст» держави для окреслення історичного типу держави, позначення періодів «розвитку диктатури класу в межах однієї сутності, органічно пов'язаної з характером даної соціально-економічної формації»². У межах загальної сутності держави – диктатури панівного класу, визначався більш конкретний зміст – влада рабовласників, феодалів, буржуазії тощо; і далі, – шляхом від загального до конкретного, – у межах менш загальної сутності буржуазної держави виокремлюється ще більш конкретний зміст – влада домонополістичного або монополістичного капіталу тощо³.

У марксизмі все було якраз-таки логічним, сутність держави – класовий антагонізм, зміст – конкретно-історичний його прояв. При цьому, якщо повністю зникають антагоністичні класи, то і змінюється сутність, яка веде до виникнення якісно іншого, нового явища, яке не може називатися державою, чого, власне, і прагнули досягти. Звичайно, це виявилось утопією, і марксистки не надавали чіткої відповіді на запитання, чим буде така організація і яким поняттям вона буде позначатися.

Тут йдеться не про якість апологування даним ідеологічним установкам, ми намагаємося співвіднести сутність та зміст держави, правильність їх визначення. Звичайно, навіть останній етап розвитку суспільства згідно з марксизмом не міг не бути оформлений у державу, але іншу за змістом і проблема полягала тут уже дещо в іншому. На відміну від сучасного змішання сутності та змісту держави, проблема полягала у тому, що класовий антагонізм був важливою характеристикою держави, але не сутнісною, адже соціалістична держава все одно залишалася державою.

Дуалістичність сутності на теперішній час виявилася не стільки розв'язанням конкретної наукової проблеми, скільки компромісом між різними концепціями її пояснення, спільним знаменником між минулим і сучасністю, який мав би звести воєдино різні прояви держави. При цьому варто говорити не про відмову від такої дуальності і дослідження класових, а, краще сказати, групових інтересів та загальносоціальних сторін держави. Належність влади, яка є динамічною якістю, вбачається краще розглядати як змістовну характеристику, а не як сутнісну. Саме так вчиняє А.Ф. Черданцев, називаючи відповідний розділ підручника – «Класові та загальносоціальні елементи у змісті держави»⁴.

Екстраполюючи такий хід думок на нашу проблематику, варто в такому разі прибічникам позиції щодо історично варіативної сутності держави пояснювати нове поняття про нове явище, яке вже не може бути позначене як держава. На практиці ж виявляється, що, по суті, мова йде про державу, але наповнену новим змістом, так використовуються такі поняття: «постіндустріальна», «інформаційна», «торгова», «регіональна», в решті-решт «сучасна», але все одно «держава». Ось тут уже і спільність промаху як марксизму, так і багатьох сучасних наукових розробок цієї проблематики.

Враховуючи, що у цьому дослідженні обрано загальнофілософську позицію щодо статичності сутності та динамічності змісту держави, беззаперечно, необхідним є акцент на тому сутнісному ядрі такого явища як держава, що зберігся і до теперішнього часу, незважаючи на зміну її змісту (класового та/або загальносоціального). У такій ситуації варто надати відповідь на, з одного боку, банальне, а, з іншого – складне запитання: яка характеристика робить державу державою, тобто яка є її сутнісною, незмінною характеристикою, як у минулому, так і нині? При цьому потрібно зазначити і той факт, що задекларована статика сутності явища не повинна розглядатися як така, що

¹ Лашин, А.Г. (1965). *Возникновение и развитие форм социалистического государства*. Москва: Изд-во МГУ, 345.

² Кузьмин, Э.Л. (1986). *Демократия: некоторые вопросы теории, методологии и практики*. Москва: Юрид. лит., 13.

³ Шипілов, Л.М. (2009). До питання про сутність, зміст та форму демократичної держави. *Форум права*, 1, 586.

⁴ Черданцев, А.Ф. (2002). *Теория государства и права: учеб. для вузов*. Москва: Юрайт-М., 90.

заперечує ще одну важливу філософську категорію – «розвиток». Йдеться про те, що саме сутність підкреслює концептуальну характеристику явища, та при цьому таке явище у різних умовах може проявляти себе по-різному.

Переважає більшість трактувань держави як поняття зводиться до складання її основних ознак. Ніхто не зможе посперечатися з тим, що держава: 1) політична організація – об'єднання людей, організоване на владних началах; 2) немислима без території, тобто частини Землі у певних кордонах, на які поширюється державна юрисдикція. Тому вже достатньо давно склався доктринальний консенсус про обов'язкові елементи держави: 1) населенні; 2) відособленої території; 3) публічної влади, якій підпорядковується це населення, та яка поширюється на цю територію, власне, це – державна влада, простіше кажучи, держава є сукупністю населення, території і публічної влади¹. Дискусійним, але найбільш часто використовуваним є саме такий підхід. І, до речі, він є єдино нормативно закріпленим і закладеним в основу Конвенції Монтевідео 1933 р.

Але питання стоїть значно глибше: чи дійсно це суть держави, чи це саме ті частини її сутнісного ядра, що роблять державу самою собою? На перший погляд, заданий вектор на пошук того незмінного, постійного та статичного приводить до вищеперелічених характеристик, але це не так, швидше можна говорити, що вищеописані параметри є суттєвими для визначення та емпіризації конкретної держави, але навряд сутнісними.

Т.О. Бутирська стверджує, що поняття «ознаки держави» є ситуативним, тобто ці ознаки не викликані необхідністю, стосовно держави вони є привхідними. Звідси ознаки держави жодним чином не належать до її сутнісної природи. Дійсно, народи, як відомо з історичних джерел, що збереглися до теперішнього часу (у тому числі зі Старого заповіту), існували задовго до появи держави, мали територію і владу, проте наявність цих ознак не була визначальною при появі держави. Авторка додає, що навіть навпаки, держава Александра Македонського не мала ніяких географічних або етнічних меж. У неї не було апріорі столиці, не було фіксованого владного ядра, покликаного панувати за традиційною схемою «центр – периферія». Це нове утворення не визначалося ні територією (у нього не було наперед заданих меж), ні владою (не було відносин на зразок володаря та підпорядкованого), ні народом (не мало жорстко заданої етнічної опори), і все ж воно було державою у значенні її універсальності. У чому ж полягала її універсальність? Вона полягала не в тому, що ця держава була вираженням одного якогось народу, а в тому, що була вираженням філософського підходу, згідно з яким люди могли стати громадянами однієї держави як такі, що мають одну й ту ж (універсальну та єдину) сутність. Таким чином, на думку Т. О. Бутирської універсальна держава – це держава, що бере універсальність людської сутності за основу свого існування².

Усе вищевикладене сприяло формуванню різних, нерідко абсолютно протилежних поглядів на сутнісну природу держави. У більш пізні часи, аж до сучасності, ця відмінність поглядів не тільки зберігається, але й усе більше посилюється. Тому необхідно визнати, що існуючі уявлення про державу не містять повного її визначення, це пов'язано з тим, що як суще держава не розглядалася, а розглядалася тільки в загальній сукупності суджень. Усвідомлення цього факту вимагає, перш за все, найретельнішого розгляду поняття «держава» і причин її появи³.

Досить поширеною у вітчизняному науковому середовищі є позиція представників Львівської школи права щодо визначення сутності як можливості задоволення потреб право-державними явищами. Так, Ю.П. Лобода у своєму дисертаційному дослідженні зазначає, що соціальна сутність держави – це її специфічна властивість, яка полягає у здатності держави забезпечувати у процесі свого функціонування та розвитку задоволення основних потреб усього суспільства, а також створювати умови для можливого, за наявних конкретно-історичних умов, задоволення потреб та інтересів окремих індивідів та їх спільнот (національних, соціально-економічних, демографічних, релігійних тощо)⁴.

¹ Иванов, В.К. (2008). *К критике современной теории государства*. Москва: Территория будущего, 4.

² Бутирська, Т.О. (2007). *Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні*. Київ: Вид-во НАДУ, 14.

³ Бутирська, Т.О. (2007). *Державне будівництво: стан, суперечності, перспективи розвитку в Україні*. Київ: Вид-во НАДУ, 16.

⁴ Лобода, Ю.П. (2001). *Цінність держави як її соціальна сутність (теоретико-методологічні аспекти дослідження)*. Львів, 130.

Але варто зазначити, що, на наше переконання, потребовий підхід може пояснити необхідність виникнення держави, частково навіть проаналізувати її цінність (та лише в інструментальному її аспекті), але все одно не дає відповіді на питання, так що ж є сутністю держави, тим вихідним началом, що є основою її буття. Адже окуляри також інструмент задоволення потреб, але саме ж задоволення потреби не є їх сутністю. Тут варто заглибитись далі, сутністю окулярів є необхідність в задоволенні якоїсь конкретної потреби – корекції зору. Так от, щоб визначити сутність держави як явища ми повинні ставити питання про конкретні потреби, які опосередковують виникнення держави і є завжди незмінними. Тут можна припустити, що держава виникає як реакція на потребу колективності людей у організаційній інституціоналізації певного порядку, закріпленого та колективно визнаного за посередництвом норм права (спочатку звичаєвого, потім більш складними його формами). Коли цей порядок матеріалізується, тоді і з'являється держава, уже не просто як частина сутності людини чи ідея, а як конкретне їх втілення – з населенням, територією, владою та іншими суттєвими ознаками.

Отже, категорію сутності держави варто розглядати як її статичну характеристику, що проявляється в інституціоналізації складеного нормативного порядку, визначає державу як явище та характерна для всіх періодів її існування. Категорію змісту держави, в свою чергу, необхідно розглядати як динамічний параметр, що покликаний описувати мінливі складові держави різних епох: приналежність влади, забезпечення інтересів різного рівня узагальнення, функціональне навантаження держави тощо. Сутність дає більш глибоке та повне уявлення про природу та характер держави, зміст ширше та більш різноманітно відображає соціальну структуру влади, яка склалася історично.

Важливого значення тематика дослідження сутності та змісту держави має для аксіологічних розвідок у державознавстві, де дані категорії прямо опосередковують такий ціннісний дискурс: сутність – абсолютну сторону цінності держави, зміст – відносний (інструментальний) бік такої цінності¹.

References:

1. Butyrskaya, T. O. (2007). *Derzhavne budivnyctvo: stan, superechnosti, perspektyvy rozvytku v Ukrayini* [State building: conditions, contradictions, prospects of development in Ukraine]. Kyiv: Vyd-vo NADU. [in Ukrainian].
2. Cherdancev, A. F. (2002). *Teory`ya gosudarstva y` prava: ucheb. dlya vuzov* [Theory of state and law: textbook]. Moscow: Yurajt-M. [in Russian].
3. Davydova, L. A., Shanyin, A. A. (2008). Kategorii «sushnost'», «soderzhaniye» i «forma» gosudarstva kak nauchnaya osnova postroyeniya uchebnogo kursa obshhej teorii gosudarstva [Categories «essence», «content» and «form» of the state as a scientific basis for constructing a training course on the general theory of the state]. *Pravo i obrazovaniye*, 7, 56–65. [in Russian].
4. Denyisenko, I. D. (2006). Neomarksizm i teoriya social'nogo konflikta [Neo-Marxism and the theory of social conflict]. *Gumanitarniy chasopy`s*, 3, 41–47. [in Russian].
5. Пун, I. A. (2003). *Teoriya gosudarstva i prava* [Theory of state and law]. Moscow: Zerczalo. [in Russian].
6. Ivanov, V. K. (2008). *K kritike sovremennoj teorii gosudarstva* [To the critique of the modern theory of the state]. Moscow: Territoriya budushhego. [in Russian].
7. Kuz'min, E. L. (1986). *Demokrati`ya: nekotore voprosi teorii, metodologii i prakti`ky`* [Democracy: some issues of theory, methodology and practice]. Moscow: Yury`d. ly`t. [in Russian].
8. Lashyn, A. G. (1965). *Vozny`knovery`e y` razvy`ty`e form socy`aly`sty`cheskogo gosudarstva* [The emergence and development of forms of the socialist state]. Moscow: Y`zd-vo MGU. [in Russian].
9. Leny`n, V. I. (1970). *Polnoe sobrany`e sochy`neny`j: T. 39* [A complete collection of works: Volume 39]. Moscow: Y`zd-vo poly`t. ly`t. [in Russian].
10. Loboda, Yu. P. (2001). *Cinnist` derzhavy` yak yiyi social`na sutnist` (teorety`ko-metodologichni aspekty` doslidzhennya)* [The value of the state as its social essence (theoretical and methodological aspects of the study)]. Lviv. [in Ukrainian].
11. Mamut, L. S. (1991). Ucheny`e Marksa o gosudarstve trebuetsya pereosmyslenny`ya [Marx's doctrine of the state needs to be rethought]. *Obshhestvennyye nauky` y` sovremennost`*, 5, 100–108. [in Russian].
12. Marks, K. (1970) *Y`zbrannyye proy`zvedeny`ya: T. 2* [Selected Works: Volume 2]. Moscow: Poly`ty`zdat. [in Russian].
13. Matuzov, N. Y., Mal'ko, A. V. (2004). *Teory`ya gosudarstva y` prava* [Theory of state and law]. Moscow: Yury`st. [in Russian].

¹ Серебро, М.В. (2017). *Сучасна держава як цінність: загальнотеоретичне дослідження*. Одеса.

14. Oborotov, Yu. N., Krestovskaya, N. N., Krizhanovsky`j, A. F., Matveeva, L. G. (2013). *Teory`ya gosudarstva y` prava. Gosudarstvenniy ekzamen* [Theory of state and law. State Exam]. Kharkiv: Ody`ssej. [in Russian].
15. Petrov, V. S. (1971). *Sushhnost`, sodержany`e y` forma gosudarstva* [The essence, content and form of the state]. Leny`ngrad: Nauka. [in Russian].
16. Rabinovy`ch, P. M. (2011). Vy`yavlennya social`noyi sutnosti pravovy`h i derzhavny`x yavy`shh – golovne zavdannya yury`dy`chnoyi nauky` [Identification of the social nature of legal and state phenomenons – the main task of legal science]. *Yury`dy`chna nauka*, 7, 7–13. [in Ukrainian].
17. Srebro, M. V. (2017). *Suchasna derzhava yak cinnist` : zagal`noteorety`chne doslidzhennya* [Modern state as a value: general theoretical study]. Odesa. [in Ukrainian].
18. Shy`pilov, L. M. (2009). Do py`tannya pro sutnist`, zmist ta formu demokraty`chnoyi derzhavy` [To the question of the essence, content and form of the democratic state]. *Forum prava*, 1, 585–591. [in Ukrainian].
19. Stepy`n, V. S., Gusejnov, A. A. (2000). *Novaya fy`losofskaya ency`klopedy`ya: T. 3* [New Philosophical encyclopedia: Volume3]. Moscow: Misl`. [in Russian].